

ประวัติสังเขปแห่งการจ้ตการศึกษาปรัตยบัน

แห่งประเทศสยาม ภาคที่ ๑

(พ.ศ. ๒๔๑๔-๒๔๓๔)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงพระนิพนธ์

พิมพ์ในงานปลงศพ หม่อมหลวงใหญ่ ดิศกุล

ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

วันที่ ๓๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๐

ณจ้ตมกุฎกษัตรียาราม

17/07/2565

หม่อมหลวงใหญ่ ดิศกุล

ประวัติสังเขปแห่งการจัดการศึกษาปรัญบาล
แห่งประเทศสยาม ภาคที่ ๑

(พ.ศ. ๒๔๑๔-๒๔๓๕)

กระทรวงธรรมการ ตั้งเป็นกระทรวงเสนาบดีในรัชกาลที่ ๕
เมื่อวันที่ ๓ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๓๓๓ ตรงกับมีมระโรง พ.ศ.
๒๔๓๕ กรมต่าง ๆ ซึ่งรวมเข้าเป็นกระทรวงธรรมการ คือ กรม
ศึกษาธิการ ๓ กรมพิพิธภัณฑท์ ๓ กรมพยาบาล ๓ กรมธรรมการ
ตั้งชการ ๓ ทง ๕ กรมนี้เดิมบังคับบัญชาอยู่ต่างกัน เป็นกรมเก่าแต่
กรมธรรมการตั้งชการ นอกจากนั้นยังมีขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๕ กรม
พิพิธภัณฑท์อยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก กรมศึกษาธิการก็เกิดขึ้นใน
กรมทหารมหาดเล็ก และกรมพยาบาลนั้นพงไปรด ๗ ให้จัดขึ้น
ใหม่ก่อนหน้าตั้ง กระทรวงธรรมการไม่ช้านัก มีเรื่องประวัติของ
กรมนี้ ๆ แต่เบื้องต้นจนมารวมกับกรมธรรมการตั้งชการ ๓ จัดเป็น
กระทรวงธรรมการ ดังจะบรรยายต่อไป

เดิมเมื่อมีมระแม พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติได้ ๕ ปี ทรงพระกรุณา
ไปรด ๗ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นที่ในพระบรมมหาราชวัง แล้ว
ไปรด ๗ ให้มีหมายประกาศชักชวนพระราชวงศ์และข้าราชการให้ตั้ง
บุตรหลานเข้าเฝ้าเรียน มีดำเนาคอตามประกาศดังนี้

๒
ประกาศเรื่องโรงเรียน

มีพระบรมราชโองการ มาณพระบัณฑูรผู้ดำรงตำแหน่ง ให้
ประกาศแก่หม่อมเจ้าหม่อมราชวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย
ซึ่งได้นำบุตรทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทำราชการสนองพระเดชพระคุณ
ในกรมมหาดเล็กบ้าง ในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์บ้าง มี
เป็นอันมาก

ทรงพระราชดำริว่า บุตรหลานของท่าน ทั้งปวงบรรดาที่เข้า
รับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่นั้น แต่ดัดแปลงเป็นผู้มีชาติมีตระกูล
ควรจะรับราชการในเบื้องหน้าต่อไป แต่ยังไม่รู้หนังสือไทยและขนบ
ธรรมเนียมราชการอยู่โดยมาก ที่รู้ยู่บ้างแต่ยังไม่รู้อักษรเอกโทและ
ค้วสะกดผิด ๆ ไม่ถูกต้องตามแบบอย่างก็มีอยู่มาก และการรู้หนังสือ
นั้นก็เห็นคุณค่าสำคัญข้อใหญ่ เป็นเหตุจะทำให้ได้วิชาและขนบธรรมเนียม
ต่าง ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดโรงเรียนขึ้นไว้ที่ใน
พระบรมมหาราชวัง แลจัดคนในกรมพระอาลักษณ์ ตั้งให้เป็นขุน
นางพนักงานสำหรับเป็นครูสอนหนังสือไทย สอนคิดเลข และขนบ
ธรรมเนียมราชการ พระราชทานเงินเดือนครูสอนให้สมควรพอใช้สอย
ส่วนผู้เรียนหนังสือนั้นก็พระราชทานเสื้อผ้าห่ม กับเบี้ยเลี้ยง
กลางวันเวลาหนึ่งทุกวัน ครูสอนนั้นจะให้สอนโดยอาการเรียบร้อย
ไม่ให้คำติหาบคาย

อนึ่งบุตรหลานของข้าราชการ ซึ่งยังไม่ได้นำเข้ามาทูลเกล้า ฯ
ถวายนั้นก็ถ้าตั้งมีควรจะให้เข้ามาฝึกหัดเจ้าเรียนหนังสือไทย ก็ทรง

พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับไว้ฝึกหัดเจ้าเรียน เพื่อจะให้รู้หนังสือ
รู้จักคิดเลขแฉะขนบธรรมเนียมราชการให้ชัดเจน จะได้รับราชการ
ฉลองพระเดชพระคุณต่อไป ถ้าท่านทั้งปวงได้ทราบหมายประกาศ
นี้แล้ว จงมีใจยินดีหมั่นตักเตือนบุตรหลานของท่านทั้งปวงให้เข้า
มาฝึกหัดหนังสือไทย ถ้าเจ้าเรียนได้ชำนาญในการหนังสือแล้ว ความ
ดีงามความเจริญก็จะมีแก่บุตรหลานของท่านทั้งปวงไปสืบกาลนาน

ประกาศมาณวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ ปีมะแม
ตรีศก ศักราช ๑๒๓๓ (พ.ศ. ๒๔๑๕)

โรงเรียนหนังสือไทยที่โปรดให้ตั้งขึ้น เป็นโรงเรียนหลวง
แรกที่จะมีขึ้น โปรดให้พระยาศรีสุนทรโวหาร น้อย แต่เมื่อยังเป็น
หลวงดำรงประเสริฐ ปดักษกรมพระอาลักษณ์ เป็นอาจารย์ใหญ่ ตั้ง
โรงเรียนอยู่ในบริเวณโรงพยาบาลเด็กข้างหลังโรงละครเก่า ใน
สนามค้อพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านตะวันตก (เคียง
หรือเสี้ยหมกแล้ว) เมื่อตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นแล้วไม่ช้า ทรง
พระราชปรารภว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและหม่อมเจ้าต่างกรม
ซึ่งได้เจ้าเรียนอักษรสมัยภาษาไทยแล้ว ควรจะเจ้าเรียนภาษาต่าง
ประเทศให้ได้วิชาความรู้สูงขึ้นไป จึงโปรดให้ตั้งโรงเรียนหลวง
สำหรับสอนภาษาอังกฤษขึ้นอีกโรง ๓ โปรดให้นายพรานซิด ยอช
แปเตอร์สัน อังกฤษเป็นครู โรงเรียนอยู่ที่คอกสองชั้นริมประตู
พิมานไชยศรีด้านตะวันออก (ที่เป็นพระคลังข้างที่เดี๋ยวนี้) โรงเรียน
หลวงทั้ง ๒ โรงเรียนโปรดให้ขึ้นอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก เพราะอยู่

ในบริเวณโรงพยาบาลเด็ก การเบิกจ่ายเตียงคู่สำหรับโรงเรียน
ได้อาศัยพนักงานในกรมทหารมหาดเล็กเป็นการสะดวก ผู้บังคับการ
ทหารมหาดเล็กจึงมีหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวกโรงเรียนหลวงด้วย แต่ครั้ง
นั้นมา

โรงเรียนภาษาอังกฤษตั้งอยู่ไม่ถึง ๕ ปี พอถึงปีชวด พ.ศ.
๒๔๓๘ ครูลากลับไปยุโรปต้องเด็กเสียคราว ๓ จนถึงปีเถาะ พ.ศ.
๒๔๓๒ จึงโปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นที่พระราชวังนันท
อุทยาน แทนโรงเรียนที่เด็กนั้น โปรดให้ค็อกเตอร์แมกฟาแลนค
อเมริกันเป็นอาจารย์ใหญ่ แต่มีกรรมการสำหรับจัดการ หาได้ชั้น
อยู่ในกรมทหารมหาดเล็กไม่ โรงเรียนที่ขึ้นอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก
คงเหลือแต่โรงเรียนหนังสือไทย ที่พระยาศรีสุนทรโงหาร น้อย
เป็นอาจารย์ใหญ่แห่งเดียว

ถึงปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้
พระเจ้าห้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรรกุมาร (สมเด็จพระยาตำรง
ราชานุภาพ) ราชองครักษ์เป็นผู้รับพระบรมราชโองการตำแหน่งผู้
บังคับการทหารมหาดเล็ก แล้วโปรดให้เริ่มตั้งโรงเรียนสำหรับฝึก
สอนผู้ที่จะเป็นนายร้อยนายสิบในกรมทหารมหาดเล็กขึ้น เมื่อปีมะเถลิง
พ.ศ. ๒๔๓๔ อีกโรง ๓ ครั้นจำนวนนักเรียนมากขึ้น ที่ห้องเรียนในโรง
ทหารมหาดเล็กไม่พอ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทาน
พระตำหนักเดิมที่สวนกุหลาบ อยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้พระบรมมหา
ราชวัง ให้ตั้งเป็นโรงเรียนนายทหารมหาดเล็กเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๓๕

17/๒๒56๕

แต่ในปีปลายปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕ นั้น ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้
ตั้งโรงเรียนท่าแพ^๕ขึ้นในกรมทหารมหาดเล็กอย่าง ๓ โปรดให้นาย
แมกคาร์^๕ ช่างท่าแพ^๕ที่อยู่ในกรมพระกลาโหมย้ายมาเป็นครู แล้ว
เลือกคณนายร้อยนายสิบพลทหารมหาดเล็กเข้าฝึกหัด ๓๐ คน เริ่มขึ้น
ไปฝึกหัดที่บางปะอินก่อน แล้วจึงลงมาท่าแพที่กรุงเทพฯ

ในตอนนั้นประจวบเวลาพระเจ้าลูกเธอเจริณุพรรณษา สมควร
จะทรงเล่าเรียนวิชาสูงกว่าอักษรสมัยขึ้นต้นหลายพระองค์ โปรดให้
เสด็จออกมาเล่าเรียนที่โรงเรียนทหารมหาดเล็ก ให้พระองค์เจ้าดิศพร
กุมาร ทรงจัดการเล่าเรียนของพระเจ้าลูกเธอ จึงทรงจัดที่สำหรับ
พระเจ้าลูกเธอพระองค์หญิง ทรงเล่าเรียนหนังสือไทยที่คึกข้างประตู
พิมานไชยศรีวัดด้านตะวันตกตรงห้องมุม (ที่เป็นห้องสารวัตรในพระราช
สำนักทุกวันนี้) แห่ง ๓ เป็นแต่ให้ครูในโรงเรียนพระยาศรีสุนทรโงคร
มาสอนเป็นเวลา หากได้จัดตั้งเป็นโรงเรียนไม่ แต่ที่สำหรับพระเจ้า
ลูกเธอพระองค์ชาย ๔ พระองค์ทรงเล่าเรียนภาษาอังกฤษนั้นจัดเป็น
โรงเรียนที่โรงเรียนอังกฤษเดิม อยู่ตรงห้องมุมคึกข้างประตูพิมาน
ไชยศรีวัดด้านตะวันออก (ที่เป็นพระคตังข้างตบตัน) โรงเรียนนั้นตั้งอยู่
ในกรมทหารมหาดเล็ก เหมือนโรงเรียนเมื่อครั้งพระเจ้าน้อยยาเธอ
ทรงเล่าเรียนแต่ก่อนมา

มีที่เล่าเรียนซึ่งมาขึ้นตัวกรมทหารมหาดเล็กในตอนนั้นอีกแห่ง ๓
คือการบอกพระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณร ที่เก๋งหน้าวัดพระศรี
รัตนศาสดาราม ^{17/07/2565} เดิมเมื่อในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

เจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าโปรดให้พระภิกษุสามเณรเข้าไปเล่า
เรียนพระปริยัติธรรมที่ในพระมหาปราสาท มีราชบัณฑิตเป็นอาจารย์
ประจำของแต่ละคนทั้ง ๔ มุข ครั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จสวรรคต พระมหาปราสาทประดิษฐานพระบรมศพ ต้อง
ย้ายมาบอกพระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณร ที่พระระเบียงวัดพระศรี
รัตนศาสดาราม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรง
พระกรุณาโปรดฯ ให้สร้างเก๋งสำหรับบอกหนังสือขึ้นข้างหน้าวัด
พระศรีรัตนศาสดาราม ๔ เก๋ง มีอาจารย์บอกแต่ละคน เหมือน
อย่างบอกมุขละคน เมื่อครั้งพระภิกษุสามเณรยังเล่าเรียนที่พระมหา
ปราสาท ให้เป็นที่เล่าเรียนประจำมิให้ต้องมีเวลายกย้าย ได้บอกพระ
ปริยัติธรรมที่เก๋งทั้ง ๔ นั้นมาตั้งแต่บวช พ.ศ. ๒๓๘๕ ในรัชกาลที่ ๔
ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อมีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕ มีการสอบปริยัติ
ธรรมพระภิกษุสามเณร (เป็นคราวที่ ๓) ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์
ทรงพระราชดำริว่า ที่เก๋งบอกพระปริยัติธรรมทั้ง ๔ เก๋งนั้นยังหา
มีเจ้าหน้าที่จะอุปการะทำนุบำรุงให้เจริญไม่ จึงโปรดให้พระองค์เจ้า
ดิศกุลมารทรงดูแลทำนุบำรุงด้วย โรงเรียนจึงมีขึ้นในกรมทหาร
มหาดเล็กเป็น ๕ โรงเรียนด้วยกัน คือ โรงเรียนเดิมของพระยาศรีสุนทร
โวหารแห่ง ๑ โรงเรียนนายทหารมหาดเล็กที่พระตำหนักสวนกุหลาบ
แห่ง ๑ โรงเรียนท่าสมเด็จแห่ง ๑ โรงเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอ
แห่ง ๑ โรงเรียนพระปริยัติธรรมที่เก๋งหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
แห่ง ๑

โรงเรียนทั้ง ๕ ที่กล่าวมานั้น โรงเรียนท่าแพนที่ฝึกหัดจำเร็ว
 ก่อน พอนักเรียนท่าแพนที่โตก็โปรดให้ตั้งกรมแผนทขึ้นเมื่อมีระกา
 พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายแมกคำซึ่งเป็นพระ
 วิชาภูกุดต เจ้ากรมแผนที่ แต่ครั้งอยู่ในกรมทหารมหาดเล็กคือ
 มา ส่วนโรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก ตั้งแต่ไปตั้งที่พระตำหนักเดิม
 สอนกุหลาบ มีคนนิยมพากันบุตรหลานมาส่งเข้าเล่าเรียนมากจนทุกที่
 โรงเรียนตั้งมาได้สักปี ๑ จำนวนนักเรียนมากเกินอัตราที่จะต้อง
 สำหรับฝึกหัดเป็นนายทหารมหาดเล็ก จึงเป็นปัญหาเกิดขึ้นว่า โรง
 เรียนที่พระตำหนักสอนกุหลาบนั้น จะควรรับนักเรียนตามความนิยม
 ของผู้เล่าเรียน หรือจะรับแต่เสมออัตราที่ต้องการสำหรับเป็นนาย
 ทหารมหาดเล็ก เพราะในชั้นนั้นนักเรียนยังเป็นนักเรียนทหาร มี
 เงินเดือนและเครื่องนุ่งห่มฝึกหัดอย่างทหารหมดทุกอย่าง ถ้าจะจัด
 ตามความประสงค์เดิมต่อไป ก็จะต้องจำกัดจำนวนนักเรียน ไม่
 รับให้มากกว่าอัตรา เมื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลฯ ขอเรียน
 พระราชปฏิบัติ มีรับสั่งว่าควรเล่าเรียนเป็นการสำคัญที่บ้านเมือง
 อย่าง ๑ เมื่อความนิยมเริ่มเกิดขึ้นอย่างนั้นแล้ว ที่จะระงับกันเสียด้วย
 หวังแต่ประโยชน์ของกรมทหารมหาดเล็กกรมเดียวเท่านั้นหาควรไม่
 ในกระทรวงราชการต่าง ๆ ก็ต้องการคนที่ได้เล่าเรียนมีวิชาความ
 รู้เข้าตำแหน่งรับราชการอยู่เป็นอันมากเหมือนกัน ให้คิดจัดเป็นโรง
 เรียนชั้นสูง สำหรับพระราชโอรสและผู้ที่จะเป็นข้าราชการ ให้เป็น
 ประโยชน์กว้างขวางสำหรับราชการบ้านเมืองทั่วไปเถิด ส่วนนักเรียน
 ทหารมหาดเล็กนั้น เมื่อเรียนวิชาความรู้เบื้องต้นในโรงเรียนสอน

17/07/2565

กุหลาบแดง จึงค่อยแยกไปฝึกหัดวิชาทหาร ฉะเพาะแต่พวกที่จะ
ไปเป็นนายทหารมหาดเล็ก เมื่อพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย
ฉะนแล้ว จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ย้ายโรงเรียนพระ
ตำหนักสวนกุหลาบให้กว้างขวางออกไป ด้วยแต่เดิมตั้งโรงเรียนเพียง
ในบริเวณพระตำหนักเดิม ๔ ไร่ครึ่ง โปรดให้สร้างคฤหาสน์ทางด้านใต้
ซึ่งเดิมจะสร้างเป็นโรงปั้นค้างอยู่นั้นให้สำเร็จ จัดเป็นที่อยู่ครูเรียนของ
นักเรียนจนเต็มที แล้วโปรดให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าชายทั้ง ๔
พระองค์ ซึ่งทรงเล่าเรียนอยู่ในโรงเรียนหนึ่งต่างหาก เด็ดใจไป
เล่าเรียนในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบด้วย แต่ในโรงเรียน
พระตำหนักสวนกุหลาบจึงเปลี่ยนเป็นโรงเรียนพลเรือน คิดวางแบบ
ฝึกสอนสำหรับที่จะรับราชการเป็นสำคัญ สอนทั้งหนังสือไทยและ
ภาษาอังกฤษด้วย

วิชาสอนหนังสือไทยในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เดิมสอน
แบบหลวง ๖ เล่ม ซึ่งพระยาศรีสุนทรโวหาร น้อย คัดขึ้น คือ หนังสือ
มูลบทบรรพกิจ ๓ วิชาหัตถนิกร ๓ อักษรประกอบ ๓ สังโยคพิธาน ๓
ไฉนพิจารณ์ ๓ พิศาลถาวรันต์ ๓ กำหนดว่าเรียนจบ ๖ เล่มแล้วจะ
เป็นจบวิชาชั้นต้น แต่ได้ความปรากฏว่านักเรียนที่เล่าเรียนหนังสือไทย
ในโรงเรียนพระยาศรีสุนทรโวหาร น้อย แต่ก่อนมา ที่จะเรียนจน
จบแบบเรียนทั้ง ๖ เล่มมีน้อย นักเรียนเรียนได้เพียง ๓ เล่มแล้วออก
จากโรงเรียนไปเสียโดยมาก เพราะตามกระทรวงต่าง ๆ กำหนดจัดการ
งาน ต้องการเต็มย่นอยู่ทั้งนั้น พอนักเรียนเขียนหนังสือเป็นกษา

ตำแหน่งได้ จึงไม่มีใครจะมีใครอยู่เล่าเรียนจนจบวิชาที่สอนในโรงเรียน
เมื่อใดก็ตามที่^๕ ประชุมผู้ชำนาญการฝึกสอน มีพระยาศรีสุนทร
โวหาร น้อย และ พระยาโศภิตาทรกิจ แก่น เมื่อยังเป็น หลวงโศภิตา
ทรกิจ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเป็นต้น ปรึกษา
กันเห็นว่าที่จัดการฝึกสอนความรู้ให้สูงขึ้นไป จำต้องคิดอ่านให้
เรียนเล่าเรียนอยู่จนจบจึงจะได้ เพราะฉะนั้นควรจะให้มีได้หนังสือไทย
ทำนองที่พระสงฆ์มีวิธีสอบพระปริยัติธรรม ให้มีสำคัญในตัวนักเรียน
ว่าเป็นผู้รู้ถึงขั้นนั้น ๆ ให้เจ้ากระทรวงซึ่งจะตั้งแต่งรู้ว่า ควรจะรับคน
ที่ได้เล่าเรียนมีความรู้ ถึงขั้นไหน ๆ นักเรียนจะได้อยู่เล่าเรียนจนสอบ
ได้ถึงขั้นนั้น ๆ ตามซึ่งโรงเรียนจะกำหนด แต่การสอบวิชาจะต้องทำให้
เป็นหลักฐานมั่นคง ให้คนทั้งหลายเชื่อถืออย่าล้อล่อนกันจริง ๆ จึงจะ
เป็นประโยชน์ เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันดังนี้แล้ว นำความขึ้นกราบ
บังคมทูล ฯ ที่ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงโปรดให้คิดแบบวิธี
ได้หนังสือไทยขึ้นเมื่อออก พ.ศ. ๒๔๒๗ แล้วทรงตั้งข้าหลวงสำหรับ
ตัดสินการได้หนังสือไทย มีพระเจ้าน้อยยาเธอ ๓ พระองค์คือ พระองค์
เจ้าสวัสดิ ประวดี ซึ่งต่อมาเป็นกรมหมื่นสุมมตอมรพันธุ์ พระองค์ ๓
พระองค์เจ้า ดิศวรกุมาร ซึ่งต่อมาเป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
พระองค์ ๓ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ ซึ่งต้นพระชนม์เสียก่อนได้เป็น
กรม พระองค์ ๓ ข้าราชการ ๒ คน คือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์
เมื่อยังเป็น พระยา ๓ พระยาศรีสุนทรโวหาร น้อย ๓ รวมทั้ง ๕ น
เป็นข้าหลวงสำหรับตรวจในการได้หนังสือไทย ดังแต่คราวแรกได้

17/07/2565

ลงมือได้ประโยชน์ ๓ ซึ่งต้องบอกความรู้นักสามัญ เมื่อปีระกา พ.ศ.
๒๔๒๘ มีนักเรียนในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบสอบได้ได้ใน
คราวแรกนั้น ๓ คน คือหม่อมเจ้ารัชชวดี ในพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ
กรมหมื่นดินทรไพศาลโสภณ ภายหลังทรงผนวชได้เป็นพระราชาคณะ
ที่หม่อมเจ้า พระตั้งวรพรตประสาธน์องค์ ๓ หม่อมราชวงศ์ดำเริง บุตร
หม่อมเจ้าเปี้ยก ในเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ซึ่งเป็นพระยาพจนปรีชา อยู่ใน
กระทรวงวังบัณฑิตคน ๓ หม่อมราชวงศ์ฉ้ออิน บุตรหม่อมเจ้าถึก ในเจ้า
ฟ้าอิศราพงศ์คน ๓

ในปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๘ นั้น ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ตั้งประ
โยค ๒ เพิ่มขึ้น สำหรับสอบความรู้นักเรียนที่จะออกจากโรงเรียนไป
รับราชการอีกประโยชน์ ๓ โปรดให้มีประกาศ มีคำแนะนำว่า

ประกาศการเรียนหนังสือ

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่พระบรมวง
ศานุวงศ์ อัครราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย และพ่อค้าราษฎรทั้งปวงทั่วกัน ด้วย
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า วิชาหนังสือ
เป็นต้นเค้าคุณความเจริญของราชการบ้านเมือง ยิ่งกว่าศิลปศาสตร์
วิชาการอื่น ๆ ทั้งสิ้น ถ้าผู้ใดเล่าเรียนรู้ออกแท้จริง ถึงแม้ว่าจะเป็น
คนตระกูลสูงต่ำอย่างไร ก็สมควรที่จะทรงพระกรุณาชุบเกล้าฯ เสด็จ
ให้ได้มียศศักดิ์รับราชการบ้านเมือง ส่วนของพระเดชพระคุณตามคุณา
นุรูปถ้วนทั่วกัน ^{๒๕๖๕} ทุกวันนี้ผู้ที่เล่าเรียนวิชาหนังสือไทยก็มีเป็นอันมาก

แต่บางคนเรียนรูจตุรดาเรียนบาง ที่เรียนได้แต่ครึ่งหนึ่งค่อนหนึ่ง
แล้วเด็กเรียนเสียก็มีเป็นอันมาก เพราะไม่มีกำหนดอันใดเป็นดังตั้ง
เกณฑ์ที่จะรับประกันว่าผู้ใดรู้ของแท้จริง และผู้ใดไม่รู้จริง จึงยังเป็น
ความขัดขวางแก่พระราชประสงค์ ซึ่งจะทรงอุปเกล้า ๆ เอง และ
พระราชทานคุณความดีแก่ผู้เฒ่าเรียนอยู่ เพราะเหตุฉะนั้นโปรดเกล้า ๆ
ให้ตั้งแบบหลวงสำหรับสอบไล่วิชาหนังสือไทยนักเรียนทั้งปวง จะ
โปรดเกล้า ๆ ให้มีข้าหลวงเป็นพนักงานไล่หนังสือมีตระกูลหนึ่ง
เล่มคือไป ถ้านักเรียนคนใดมีความรู้ไล่ได้ตลอดวิชาโดยกำหนดไว้
เพียงชั้นใด ก็จะไปรุดเกล้า ๆ พระราชทานให้ได้คุณพิเศษโดยควรแก่ผู้
มีความรู้ในวิชานั้นถ้วนทั่วกัน

กำหนดวิชาที่จะไล่ชั้น ประโยชน์อันจะสอนวิชาตลอดแบบ
เรียนหลวงทั้ง ๖ เรื่อง คือ แด่มูลบท บรรพกิจ จนจบพิศาลถาวรศักดิ์
ถ้าผู้ใดไล่ได้ตลอดก็จะได้หนังสือสำหรับตัวใบหนึ่ง ลงชื่อข้าหลวง
พร้อมกันรับรองว่าผู้นั้นเป็นคนมีความรู้จริง ได้สอบข้อมิวิชาในที่ประ
ชุมข้าหลวงแล้ว หนังสือฉบับนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ตัวเจ้าของ ในเมื่อ
เวลาจะไปทำการที่ใด ๆ จะได้ถือไปเป็นประกันสำหรับตัว ถ้าผู้นั้น
อยากจะใคร่เฒ่าเรียนเพื่อจะได้คุณพิเศษในวิชาชั้นสูงต่อไป ก็จะไป
เรียนในโรงเรียนหลวงสำหรับสอนวิชาชั้นสูงได้ ตามพระราชบัญญัติ
สำหรับโรงเรียน วิชาที่จะไล่ชั้นประโยชน์ ๒ นั้น ๑ อย่าง คือ ดายมือ
หวัดและบรรจงอย่าง ๑ เขียนหนังสือใช้ ตัว อ่างสรรพ ถูกตามใจ
ความไม่คงรูปแบบอย่าง ๑ ทานหนังสือที่ผลิตคักจากลายมือหวัดอย่าง ๑

คดีความ และ ย่อใจความอย่าง ๓ แต่งจดหมายอย่าง ๓ แต่ง
 แก่กระทัความร้อยแก้วอย่าง ๓ วิชาวาทอย่าง ๓ ทำบัญชีอย่าง ๓
 ผู้ใดมีความรู้สอบได้ ตลอดวิชาทั้ง ๘ อย่างเป็นชั้นประโยค ๒ นี้ ถ้า
 เป็นไพร่หลวงหรือไพร่สมกรมใด ๆ ก็กระทรวงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
 ให้ขาดจากสังกัดเดิม ได้หนังสือพิมพ์คุ้มตั้งตลอดชีวิต ถ้าเป็นผู้จะรับ
 ราชการสนองพระเดชพระคุณ ก็กระทรวงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้ง
 ตามสมควรแก่คุณานุรูปถนัดทุกคน ถ้าไม่ส่งมารับราชการ จะไป
 ทำการที่ใด ๆ ก็กระทรวงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ไม่รับราชการ ถ้า
 หนักจะได้ได้หนังสือตั้งแต่มี จอ อัฐศก นี้ต่อไป ถ้าผู้ใดจะใคร่ทราบ
 ความและวิธีแบบดำหรับได้หนังสือโดยละเอียด ก็ให้ไปถามที่ออฟฟิศ
 เจ้าพนักงานจัดการโรงเรียน หรือตามโรงเรียนหลวงแห่งใดแห่งหนึ่ง
 นั้นเกิด

ประกาศมาณ วันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะภา ด้ปีศก
 จุลศักราช ๑๒๕๗ (พ.ศ. ๒๔๕๘) เป็นวันที่ ๒๒๗๐ ในรัชกาลปัจจุบัน
 ถึงปีจอ พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้ตั้งมีสอบประโยค ๒ มีนักเรียนสอบได้
 ครั้งแรก ๓ คน คือ หม่อมราชวงศ์ดำเวียง ๓ หม่อมราชวงศ์ฉันทอน ๓
 ซึ่งสอบประโยค ๓ ได้เมื่อปีก่อน ๒ คน หม่อมราชวงศ์เปี้ย (คือเจ้า
 พระยาพระเสด็จ ฯ มาตาทูล อนุยุรยา) ในพระองค์เจ้าเชอ พระ
 องค์เจ้า ขจรจรัสวงศ์ เข้าสอบคราวเดียวได้ทั้ง ๒ ประโยค คน ๓ แต่
 นั้นก็มีการได้หนังสือไทยทุกปีมา ทรงพระกรุณาโปรด ฯ ตั้งขาดหลวง
 เพิ่มเพิ่มขึ้น คือ พระเจ้าน้องยาเชอ พระองค์เจ้าจรรยนากร

170 566

ซึ่งต่อมาเป็นกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ พระองค์ ๓ เจ้าฟ้ากรมขุน
 นริศรานุวัดติวงศ์ พระองค์ ๓ หม่อมเจ้าประภากร ในสมเด็จพระเจ้าฟ้า
 กรมพระยาบวรบริบูรณ์ องค์ ๓ และยังมีผู้สอบอีกหลายคน คือ
 พระตำราชั้น พดฉนธิ์ สมบุญ ทหารมหาดเล็ก ๓ พระแสงคู่ตลกฤทัย
 ซึ่งต่อมาเป็นพระยาอิศรพันธ์โสภณ ๓ ขุนวรวงศ์โกศล ทิม ในกรม
 ทหารมหาดเล็ก ซึ่งเคยโอนเป็นพระพิทักษ์ธำรง ๓ ขุนนิพนธ์พจนารถ ติศ
 ในกรมพระอดิศัย ๓ แล้วเพิ่มหม่อมราชวงศ์ เมีย (เจ้าพระยาพระ
 เสด็จ) ๓ หม่อมราชวงศ์ดำรงค์ (พระยาพจนปรีชา) ๓ ซึ่งได้ได้แล้ว
 เป็นผู้สอบอีก ๒ คน

ตั้งแต่เมื่อสอบได้หนังสือไทยขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุ
 ลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระอุทิศชำระเสด็จไปพระราชทานรางวัลและ
 ประกาศนียบัตรแก่นักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ในที่
 ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย และพระราช
 ทาน พระบรมราโชวาทแก่นักเรียนทุกปีเสมอมา อาศัยด้วยทรงพระ
 กรุณาโปรดฯ อุทิศทุนการเล่าเรียนตั้งแต่ตั้งมานี้ โรงเรียนพระตำ
 นักสวนกุหลาบก็เจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยรวดเร็ว มีนักเรียนทั้งที่อยู่
 ประจำ และที่มาเรียนเป็นเวลารวมหลายร้อย ล้วนผู้มีบรรดาศักดิ์
 ตั้งแต่พระเจ้าลูกยาเธอเป็นต้น ตลอดจนหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์
 และบุตรหลานข้าราชการทั้งปวงทั่วไป นักเรียนที่สอบวิชาได้ ถึง
 ประกาศนียบัตรไปแล้วมักจะเข้ารับราชการในกระทรวงไหน ผู้เป็นเจ้า
 กระทรวงกระทรวงการนั้นมักมีความยินดีที่จะรับเอาเข้าตำแหน่งราชการทั่ว

ทุกกระทรวง

ในเวลาเมื่อโปรดให้จัดโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเป็นโรงเรียนสำหรับข้าราชการนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภว่า ควรจะจัดตั้งโรงเรียนให้แพร่หลายต่อออกไปให้เป็นประโยชน์จนถึงราษฎร พลเมืองด้วย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๗ จึงพระราชทานกระแสพระราชดำริให้พระองค์เจ้าดิศกุลกุมาร ซึ่งได้ทรงจัดการโรงเรียน พระตำหนักสวนกุหลาบอยู่แต่จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรต่อออกไปตามพระราชประสงค์ การเริ่มจัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรครั้งนั้น จัดโดยข้อวินิจฉัยว่า ราษฎรย่อมส่งบุตรหลานไปเล่าเรียนอยู่ในสำนักพระภิกษุตามพระอาราม เป็นประเพณีบ้านเมืองมีมาแต่โบราณ พระภิกษุที่รับเด็กได้เป็นศิษย์ย่อมได้ประโยชน์ใช้สอยศิษย์ ทั้งได้อุปการของผู้ปกครองของเด็กด้วย ถิ่นที่ที่จะรับเด็กได้ฝึกสอน อาศัยประเพณีอันนี้ โรงเรียนสำหรับราษฎรเต็มอ้อมอยู่ตามวัดแล้วทุกวัด เป็นแต่การฝึกสอนตามอัธยาศัยของพระภิกษุซึ่งเป็นอาจารย์ อันมีความรู้ยังไม่เพียงพอบ้าง สอนมากบ้างน้อยบ้างไม่เป็นระเบียบแบบแผน จึงยังไม่เป็นประโยชน์แก่มหาชนตามสมควรที่จะเป็น การที่จะสอนวิชาความรู้ราษฎรให้ดีขึ้น จะไปว่ากล่าวตักเตือนพระภิกษุผู้เป็นอาจารย์ให้ฝึกสอนตามแบบหลวง พระก็มากมายพันวิสัยที่จะไปว่ากล่าวตรวจตราได้ทั่วถึง หรือจะทำอย่างไรให้สามารถฝึกสอนเด็กตามแบบหลวงให้ทั่วกันหมดได้ ได้เคยโปรดเกล้าฯ ให้กรมธรรมการประกาศตั้ง

เดือนพระสงฆ์ให้สอนหนังสือตามแบบหลวงแต่เมื่อปีพุทธ พ.ศ. ๒๔๓๗
 ครั้ง ๓ แล้ว ก็ไม่เป็นไปได้ดังพระราชประสงค์ การที่จะจัดใหม่จำ
 เป็นต้องจัดโรงเรียนหลวงขึ้นให้เลเห็นก่อน ว่ารัฐบาลต้องการให้
 ผู้สอนเด็กอย่างนี้ ๆ เมื่อคนทั้งหลายมีความนิยมที่จะให้บุตรหลาน
 เข้าเรียนตามแบบหลวง ผู้ที่รับเด็กไว้ก็คงหันมาฝึกสอนตามแบบ
 หลวงแพร่หลายออกไป แต่โรงเรียนหลวงที่จะตั้งขึ้นสำหรับให้ราษฎร
 เข้าเรียนนั้น ถ้าจะไปตั้งที่อื่นนอกจากในวัดก็เห็นว่าจะมีความขัดข้อง
 เพราะจะไปเป็นปรับกับประเพณีเดิมซึ่งฝากเด็กไป เข้าเรียนตามวัด
 ถ้าผู้ปกครองเด็กยังเลื่อมใสประเพณีเดิมอยู่ตราบดีก็คงจะไม่อุดหนุน
 โรงเรียนหลวงตรงนั้น แต่ถ้ามานิยมโรงเรียนหลวง ๆ ก็จะเป็น
 เหตุให้เสื่อมเสียประโยชน์ ที่พระสงฆ์และพระอารามเคยได้อยู่แต่ก่อน
 อีกประการ ๓ การที่จะตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นนั้นจะต้องจ่ายเงินเดือน
 และค่าใช้สอยของหลวงเป็นเงินมากอยู่ ถ้าต้องจ่ายถึงค่าซื้อที่และ
 ก่อสร้างโรงเรียนด้วยก็จะเบียดหนัก ไหนจะตั้งโรงเรียนได้แพร่หลาย
 ถ้าหากว่าตั้งโรงเรียนที่ในวัดจะได้อาศัยทั้ง ที่ดินและศาลาซึ่งมีอยู่แล้ว
 ทั้งภูมิที่กเหมาะ ด้วยวัดมีอยู่ในที่ประชุมชนทั่วทุกหนทุกแห่ง เป็นการ
 สะดวกดีด้วยประการทั้งปวงดังนี้ จึงได้คิดจัดตั้งโรงเรียนสำหรับ
 ราษฎรขึ้นตามวัด ได้ตั้งขึ้นที่วัดมหรณพารามก่อนแห่งอื่น พอตั้ง
 ขึ้นก็เกิดความขัดข้อง ด้วยคนพากันตื่นโดยความเข้าใจผิดว่ารัฐบาลจะ
 เก็บเอาเด็กนักเรียนเป็นทหาร จึงโปรดให้หมายประกาศชี้แจง เมื่อ
 ณวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๗ มีต้นเหตุความว่า

ประกาศโรงเรียน

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ในพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวร กับทวยราชจตุรทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า การวิชาหนังสือเป็นต้นทางของวิชาความรู้ทั้งปวง สมควรที่จะทะนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป เพราะคนในพื้นบ้านเมืองสยามเวลานี้ ที่จนโตใหญ่ไม่รู้หนังสือไทยก็มีโดยมาก ที่รู้พออ่านได้เขียนได้แต่ไม่ถูกถนัดนั้นก็มีโดยมาก เพราะโรงเรียนที่สอนวิชาตามแบบหลวงยังมีน้อยไม่พอแก่ผู้ที่ควรเข้าเรียน มีพระราชประสงค์จะให้พระราชวงศานุวงศ์ และบุตรหลานข้าราชการ และราชจตุรทั้งปวง ได้เข้าเรียนศึกษาหนังสือไทยให้รู้โดยละเอียดตามแบบที่ถูกต้อง จึงทรงเสียดพระราชมรดกที่พอออกตั้งโรงเรียน และจ้างครูสอนบำรุงการเข้าเรียน ต้นพระราชมรดกเป็นอันมาก โรงเรียนซึ่งได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้วตามพระอารามหลวงเป็นหลายแห่ง และยังทรงพระราชดำริจะให้ตั้งโรงเรียนให้มีสำหรับพระอารามหลวงทุกๆ พระอาราม เพื่อจะให้บุตรหลานของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้เข้าเรียนโดยสะดวก ไม่ต้องเสียเงินทองอะไรเลย และโรงเรียนสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ก็โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้วที่พระตำหนักสวนกุหลาบแห่งหนึ่ง ยังจะตั้งโรงเรียนสำหรับข้าราชการอีกแห่งหนึ่ง พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จัดการโรงเรียนทั้งปวงนี้ ก็เพราะทรงพระ
มหากรุณาแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน และมีพระประสงค์จะให้วิชาหนังสือ
ไทยรุ่งเรืองแพร่หลายเป็นคุณแก่ราชการ และเป็นความเจริญแก่บ้าน
เมืองยิ่งขึ้นไป

บัดนี้ทรงทราบใตฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ราษฎรตื่นเด้าต้อกัน
ว่า ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนนั้น พระราชประสงค์จะเก็บเด็ก
นักเรียนเป็นทหาร ผู้ที่จะส่งบุตรหลานเข้ามาเรียนหนังสือ ก็มักจะพา
กันหวาดหวั่นครันคร้ามว่าบุตรหลานจะต้องเป็นทหารเป็นอันมาก ที่พูด
เด้าต้ออย่างนี้เป็นการไม่จริง ห้ามอย่าให้ผู้ใดพลดอยคั่นเตนเชือพังก้า
เด้าต้อเป็นอันขาด คนที่ควรจะชักเป็นทหารก็มีอยู่พวกหนึ่งต่างหาก
ไม่ต้อตั้งโรงเรียนเกลียดถ่อมเด็กมาเป็นทหารเลย อนึ่งเด็กทั้งปวง
นั้นก็แต่ถ้วนเป็นบุตรหลานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งสิ้นด้วยกัน ถ้าจะเก็บ
เขามาเป็นทหารเสียตรง ๆ นั้นจะไม่ได้หรือ จะต้อตั้งโรงเรียนเกลียด
ถ่อมให้ลำบากและเปลืองพระราชทรัพย์ด้วยเหตุใด ผู้ที่เด้าต้อโง่
กันอย่างนั้น เหมือนเป็นคนไม่มีกตัญญูไม่รู้พระเดชพระคุณในพระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันทรงพระมหากรุณาทรงพระราชดำริจัด
การ จะให้ เป็นคุณ เป็น ประโยชน์ แก่ ประชากรราษฎร ทั้งไปใน พระราช
อาณาจักร

ถ้อยคำของคนเช่นนั้นใคร ๆ ไม่ควรจะเชื่อเขาเป็นประมาณ ถ้า
ใครมีบุตรหลาน อยากให้ได้เข้าเรียนให้มีวิชาความรู้สำหรับตัว ก็ตั้ง

เข้าเล่าเรียนในโรงเรียนสอนที่ไกลเคียงเขตศานที่อยู่หน้ ๆ เกิด อย่ำ
คิดหวาดหวั่นครันคร้ามด้วยช้อที่บุตรหลานจะต้งคิดเป็นทหารน้เดย

ประกาศมาณวันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ มีระกา สัปดาห์
๓๒๘ (พ.ศ. ๒๔๒๘) เป็นปีที่ ๓๘ หรือวันที่ ๖๐๓๖ ในรัชกาล
ปัตยุบันนี้

เมื่อมีหมายประกาศแล้วผู้คนค้อยหายคืนคกใจ จึงได้จัดตั้ง
โรงเรียนชั้นตามพระอารามใหญ่ น้อย แพร่หลายออกไปโดยลำดับ มี
พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการพากัน ศรีที่เข้ารับอุปการะโรงเรียน
ในวัดของวงศ์สกุลบ้าง ในวัดอันไกลต้งถานที่อยู่บ้างมากชั้นทุกที่ ไม่
ช้าเท่าใดโรงเรียนหลวงก็ต้งแพร่หลายออกไปจนถึงหัวเมือง

ถึงมีกฤษฎ พ.ศ. ๒๔๓๐ ทรงพระราชดำริว่า โรงเรียนหลวง
ได้จัดตั้งแพร่หลาย การเล่าเรียนเจริญขึ้นมากแล้ว แต่หน้าที่การ
จัดโรงเรียนดำหรับประชาชนเป็นราชการพลเรือน มาเกี่ยวเนื่องอยู่
ในฝ่ายทหาร เพราะได้โปรดให้เริ่มจัดการขึ้นในกรมทหารมหาดเล็ก
และเวลานี้ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้ย้ายกรมหมื่นดำรงราช
านุภาพ ไปจากกรมทหารมหาดเล็ก ไปเป็นตำแหน่งผู้ช่วยบัญชาการ
ทหารบกอยู่ในกรมยุทธนาธิการ ถึงเวลาอันสมควรจะแยกการจัด
โรงเรียนทั้งปวงออกจากกรมทหารมหาดเล็ก จัดตั้งเป็นกรม ๑ ใน
ราชการพลเรือนต่างหาก จึงทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้ประกาศตั้ง
กรมศึกษาธิการเมื่อวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ มีกฤษฎ พ.ศ. ๒๔๓๐
มีดำเนาคความว่า

ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศจงทราบทั่วกัน การเล่าเรียนวิชาเป็นการสำคัญของราชการบ้านเมือง แต่ก่อนมายังหาได้จัดตั้งขึ้นเป็นแบบแผนให้แพร่หลาย และยังหาได้มีเจ้าพนักงานสำหรับบังคับบัญชาราชการฝ่ายการเล่าเรียนทั้งปวงไม่ บัดนี้ได้ทรงทำนุบำรุงการเล่าเรียนให้เป็นแบบอย่างเจริญรุ่งเรืองขึ้นได้มาก และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีเจ้าพนักงานรับกระแด้พระราชนัดดาจัดการนั้นตลอดมา เมื่อการเล่าเรียนเจริญขึ้น ผู้ซึ่งรับราชการในการเล่าเรียน คือ เจ้าพนักงานสำหรับบังคับจัดการเล่าเรียน และอาจารย์ผู้สอนวิชาเป็นต้นนั้นก็มีมากขึ้นโดยลำดับ ผู้ซึ่งรับราชการในตำแหน่งการทั้งปวงเหล่านี้ ก็เป็นข้าราชการ รับราชการแผ่นดินของพระเดชพระคุณใน ส่วน ๓ เหมือนกับข้าราชการกรมอื่นๆ แต่ยังไม่ได้มีตำแหน่งในราชการไม่ เพราะราชการฝ่ายการเล่าเรียนยังไม่ได้ตั้งตั้งกตั้งขึ้นเป็นกรม ๓ เหมือนกับประเทศอื่นๆ

บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานซึ่งสำหรับจัดการเล่าเรียนทั้งปวงรวมเป็นกรม ๓ เรียกว่ากรมศึกษาธิการ ผู้ซึ่งได้รับกระแด้พระราชนัดดาเป็นหัวหน้า พนักงานจัดการเล่าเรียนเป็นตำแหน่งข้าหลวงผู้บัญชาการศึกษา และให้ผู้ซึ่งได้รับราชการอยู่ในพนักงานจัดการเล่าเรียนทั้งปวง ตั้งกตั้งขึ้นอยู่ในกรมศึกษาธิการตามตำแหน่งซึ่งได้รับราชการนั้นทุกคน ให้กรมศึกษาธิการเป็นกรม ๓ ในราชการฝ่ายพลเรือนเหมือนกับกรมอื่นๆ ดับไป

ประกาศมา ณวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๓๕ ค่ำ ปีมุจก นพศก
จุลศักราช ๓๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๓๐)

เมื่อประกาศตั้งกรมศึกษาธิการแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงบัญชาการกรมศึกษาธิการ
ทั้งเป็นผู้ช่วยบัญชาการทหารบกในกรมยุทธนาธิการด้วย เป็น ๒ ตำแหน่งด้วยกัน โปรดให้โรงเรียนทั้งปวงอันขึ้นอยู่ในกรมทหารมหาด
เล็กและโรงเรียนที่พระราชวังนั้นอยู่ภายนอก ซึ่งมีกรรมการจัดอยู่ต่าง
หากกับทั้งกรมแผนกมาขึ้นในกรมศึกษาธิการ ตั้งทูลถวกราบทูลถวาย
รางวัลประมุขนิพนธ์ไชยศรีรัตนตรัยนออก (คือที่พระคลังข้างที่ทุกอัน)
ต่อมา

ประจวบคณคณของกรมศึกษาธิการมีมาดังนี้ เมื่อตั้งเป็นกรม
ศึกษาธิการแล้ว การที่ได้จัดต่อมาจนตั้งเป็นกระทรวงเสนาบดีเป็น
อย่างไร จะบรรยายต่อไปข้างหน้าอีกส่วน ๓

เรื่องประวัติกระทรวงธรรมการ

เมื่อก่อนจะตั้งเป็นกระทรวงเสนาบดี

กรมธรรมการตั้งพวกวิ กรมศึกษาธิการ กรมพยาบาล กรม
แผนที่และพิพิธภัณฑสถาน ได้มารวมอยู่ในบังคับบัญชาอันเดียวกัน
ตั้งขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการเมื่อในปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒ (คือรัตน
โกสินทรศก ๓๐๗) ในชั้นนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริจัดตั้งที่ประชุมเสนาบดี ตำแหน่งเสนาบดีเดิมมี ๖

ตำแหน่ง คือ มหาตไทย ๓ กตยาโหม ๓ เป็นอัครมหาเสนาบดี
 กรมท่า ๓ กรมเมือง ๓ กรมวัง ๓ กรมนา ๓ เป็นเสนาบดีจตุสดมภ์
 ทรงพระราชดำริจะเพิ่มชั้นอีก ๖ ตำแหน่ง คือ กรมยุทธนาธิการ ๓
 กรมพระคลัง ๓ กรมยุติธรรม ๓ กรมธรรมการ ๓ กรมโยธาธิการ ๓
 กรมราชมูรชาคร ๓ รวมเป็นตำแหน่งเสนาบดี ๓๒ ตำแหน่ง โปรด
 ให้เสนาบดีในตำแหน่งเดิมกับผู้ซึ่งจะทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้เป็น
 เสนาบดีต่อไป เข้าไปประชุมปลุกเสกราชการหน้าพระที่นั่ง ตั้งแต่ปี
 ฉลุ พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นต้นมา ผู้ที่นั่งประชุมในชุดนั้น คือ

- ๑ มหาตไทย เจ้าพระยาวัดตนบดินทร์ ที่สมุหนายก
- ๒ กตยาโหม เจ้าพระยาพลเทพ พุ่ม ที่สมุหพระกตยาโหม
- ๓ กรมท่า กรมหลวงเทเวธวงศ์อโศกการ
- ๔ กรมเมือง กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ
- ๕ กรมวัง กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
- ๖ กรมคลัง
 - ๑ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์
 - ๒ ประชวร กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์
 - ๓ รองอธิบดีแทน
- ๗ กรมนา พระยาภาสกรวงศ์
- ๘ กรมยุทธนาธิการ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์
 ๑ กรมยุทธนาธิการ
 ๒ กรมยุทธนาธิการ
 ๓ กรมยุทธนาธิการ
 ๔ กรมยุทธนาธิการ
 ๕ กรมยุทธนาธิการ
 ๖ กรมยุทธนาธิการ
 ๗ กรมยุทธนาธิการ
 ๘ กรมยุทธนาธิการ
 ๙ กรมยุทธนาธิการ
 ๑๐ กรมยุทธนาธิการ
 ๑๑ กรมยุทธนาธิการ
 ๑๒ กรมยุทธนาธิการ
- ๙ กรมยุติธรรม พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ (กรมหมื่น
 สวัสดิ์ วัฒนวิศิษฐ์)

๑๐ กรมธรรมการ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
 ๑๑ กรมโยธาธิการ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์
 ๑๒ กรมราชมรุราช กรมหมื่นสัณนมคตอมรพันธุ์
 เมื่อทรงตั้งที่ประชุมเสนาบดีแล้ว ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๓
 (วันโลดสินทรศก ๑-๑) ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้กรมหมื่นดำรง
 ราชานุภาพ พ้นจากหน้าที่ในกรมยุทธนาธิการมาทรงบัญชาการธรรม
 การฝ่ายเดียว เพราะฉะนั้นตั้งแต่ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๓ มากรมธรรม
 การก็เป็นกระทรวงบริบูรณ์หมดทุกอย่าง เป็นแต่ยังไม่ได้ประกาศชื่อ
 ว่าเป็นกระทรวงเสนาบดีเท่านั้น

การที่จัดในกระทรวงธรรมการในชั้นแรก จัดเป็นกรมกลาง
 สำหรับการกระทรวงที่รวมกันกรม ๑ กรมธรรมการดังพงาวี ๑
 กรมศึกษาธิการ ๑ กรมพยาบาล ๑ พิพิธภัณฑสถาน ๑ มีตำแหน่ง
 ข้าราชการประจำหน้าที่ต่าง ๆ ดังนี้

กรมกลาง

- ๑ อธิบดี บัญชาการกระทรวงทั่วไป กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
- ๒ สุ่มหับนุษย์ หัวหน้าพนักงานกรมกลาง หลวงวินิจฉัยวิทยาการ
 ทิม (พระพิณิจดาร)
- ๓ เลขานุการของอธิบดี หลวงไพศาลคิดปด้าตกร ม. ร. จ.
 เปี้ย (เจ้าพระยาพระเสด็จ)
- ๔ นายเวรจดหมาย นายเด็ก (ขุนพิสิฐสรวิจาร์ณ)

- ๕ นายเวรเก็บหนังสือและห้องสมุด ขุนอภินนพวิจิตร พิณ
(หอดวงประชุมมบรรณสาร เศษคุปต์)
- ๖ นายเวรรายงานและทะเบียน ขุนอภินนพวิจิตร พิณ
(พระยาพิพิธภักดี เศษคุปต์)
- ๗ นายเวรพิศุ ขุนอภินนพวิจิตร จำรัส (พระยารัตนกุล)
- ๘ นายเวรบัญชีเงิน ขุนอภินนพวิจิตร พิณ
กรมธรรมการสังฆการี
- ๙ จางวาง เป็นรองอธิบดี เทียบที่ปลัดทูตของ พระยา
อุมิการบดี ม. ร. อ. คดี (เจ้าพระยาอิมิตวงศ์อุมิไกร)
- ๑๐ พนักงานบัญชีพระสงฆ์ หอดวงวิจิตรธรรมประวัติ อ่อน
(พระยาพฤตมาธิบดี)
- ๑๑ พนักงานการพระอาราม หอดวงนวกกิจโกศล ม. ร. อ. สนิท
- ๑๒ พนักงานจัดผลประโยชน์พระอาราม หอดวง ขนผลพิทักษ์
ดีศ (พระยาอภัยสังคยารักษ์)
- ๑๓ ตุลาการศาลธรรมการ ขุนวินิจฉัยชาญคดี
- ๑๔ พนักงานการพระราชพิธี หอดวงธรรมรักษา (พระธรรม
รักษา พุก พรหมจินดา)
กรมศึกษาธิการ
- ๑๕ รองอธิบดี หม่อมเจ้าประภากร ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ
ยบำราศนพิตำ
- ๑๖ หัวหน้าพนักงานแต่งคำวา ขุนประเสริฐอักษรนิติ แพบ
(พระยาปริยัติธรรมธาดา)

๓ หัวหน้าตำรวจตรวจโรงเรียน ขุนประสารอักษรพรรณ
เสงี่ยม (พระพิณจนราชาภิรมย์)

๔ ผู้จัดการศึกษาพิมพ์การ หม่อมเจ้าอชญา ในกรมขุน
วรจักรธรรมาภาพ
กรมพยาบาล

๓ อธิบดี พระยาไกรโกษา เทศ ย้ายไปเป็นข้าหลวงใหญ่อยู่
ณเมืองเชียงใหม่ ในปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๓
ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้กรมหมื่นดำรง
ราชานุภาพเป็นตำแหน่งอธิบดีด้วย

๒ ที่ปรึกษา พระยาประเสริฐธำตหราจรง หนู

๓ ที่ปรึกษา หมอ เฮวาด ดี เฮด

๔ ตำรวจตรวจโรงพยาบาล หลวงไกรภักศยานุกิจ สวัสดิ์

๕ บัญชีกลาง ขุนพิพิธสารพิจาณณ์ เจียม (พระยาอมร
รัตนสมบุรณ์ พระคลังข้างที่)

พิพิธภัณฑสถาน

๓ ผู้บัญชาการ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต
(กรมหมื่นพงศาติศรมหิป)

๒ ผู้รักษา นายจัน

กรมศึกษาธิการ

การที่ได้จัดในกรมศึกษาธิการ นับแต่ตั้งกรมศึกษาธิการมา
ได้จัดโรงเรียนต่าง ๆ เป็นโรงเรียนชั้นสูง ๔ โรง คือ

7/072565

๑. โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ คงฝึกสอนทางความรู้
 สำหรับรับราชการตามที่ได้อ่านมาแต่ได้ มีการสอบวิชาและแต่งตั้งพระ
 ราชดำเนินไปพระราชทานรางวัลแก่นักเรียนต่อมาทุกปี มีการบำรุงพิเศษ
 ซึ่งเกิดขึ้นใหม่อย่าง ๓ คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
 สู่สารรัตนราชประชานุเคราะห์ ประทานทุนเล่าเรียนแก่นักเรียนปีละ ๓ คน

๒. โรงเรียนมหาษาศูวาทายัตย คงขึ้นใหม่เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๐
 โปรดให้ปฏิสังขรณ์ศาลาเรียนหนังสือของเดิมที่วัดมหาธาตุขึ้น ๖ หลัง
 จัดเป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรม แล้วให้ย้ายการบอกหนังสือพระ
 ภิกษุสามเณรในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยที่เล่าเรียนคับแคบไม่
 พอกัน ไปตั้งที่วัดมหาธาตุ โปรดให้เรียกนามว่า "มหาษาศูวาทายัตย"
 และโปรดให้สมเด็จพระวันรัต พิศิต แต่เมื่อยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระ
 เทพโมลีเป็นผู้บำรุง ให้พระยารัตนกุล จารวัด เมื่อยังเป็นขุนวรภิก
 ษิตาด ย้ายจากตำแหน่งนายเวรกรมศึกษาธิการ ไปเป็นผู้จัดการ
 มหาษาศูวาทายัตย อาจารย์ที่บอกพระปริยัติธรรมนั้นคือ พระยาธรรม
 ปรีชา บุญ เมื่อยังเป็นหลวงญาณภิรมย์ ๓ พระยาธรรมปรีชา ทิม
 เมื่อยังเป็นหลวงอุดมจินดา ๓ หลวงศรีวรโฆหาร ๓ หลวงธรรมมา
 นุวัติจางง จุ้ย ๓ พระยาพจนสุนทร เรือง เมื่อยังไม่ได้รับพระราช
 ทานตั้งญัตติบัตร ๓ นายฮุ่น เป็รียนญ บอกลมุด ๓ นอกจากการบอก
 พระ ปริยัติธรรมยังมีหอ พระไตรปิฎก จัดตั้ง ขึ้นที่มหาษาศูวาทายัตยอีก
 อย่าง ๓ พระราชทานหนังสือซึ่งสร้างในพระราชวังบวร เมื่อรัชกาลที่ ๓
 มาก่อน แล้วสมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าราชจักรีวงศ์และข้าราชการ ตลอดจนพระภิกษุ

สงฆ์ มีศรัทธาให้คุ้มภัยพระไตรปิฎกแก่หอไตร ฯ มหาธาตุวิทยาลัย
อีกมาก ต่อมาเมื่อเด็กโรงงานที่เคยมีในพระบรมมหาราชวัง ทรงพระ
กรุณาโปรดพระราชทานเครื่องกั้นที่เทศน์สอนธรรมทาน ให้ย้ายไป
แสดงที่มหาธาตุวิทยาลัยทุกวันพระ จึงเป็นที่แสดงธรรมด้วยอีกอย่าง
มหาธาตุวิทยาลัยเป็นที่ผู้เลื่อมใสช่วยอุปการะไม่ขาด ที่บริเวณทรัพย์
แฉะดังของให้ใช้เก็บกุดการดำริ่นของพระภิกษุสามเณรก็มี ที่ไป
ถวายอาหารและเภสัชก็มี ปรากฏรายการอุปการะอยู่ในหนังสือราช
กิจจานุเบกษาเนื่อง ฯ

๓ โรงเรียณต์ราญรมย์ โรงเรียณพระยาศรีสุนทรโวหาร ซึ่ง
เป็นโรงเรียณแรกที่ตั้งเมื่อในรัชกาลที่ ๕ คงจัดเป็นโรงเรียณสอนเวลา
กลางวันมาเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่ที่โรงเรียณเดิมคับแคบไม่พอ
นักเรียนในเวลาเมื่อมีคนนิยมการเล่าเรียนมากขึ้น จึงทรงพระกรุณา
โปรดพระราชทานหอสมุดเล็กที่ข้างวังต์ราญรมย์ (คือที่เป็นโรงเรียณ
นายทหารบกต่อมานั้น) ให้เป็นโรงเรียณ ได้ย้ายโรงเรียณพระยาศรี
สุนทรโวหารไปตั้งที่นั่น แล้วเรียกโรงเรียณต์ราญรมย์ต่อมา

๔ โรงเรียณสุนันทาลัย (คือโรงเรียณราชันีทุกวันนี้) ทรงพระ
กรุณาโปรดให้สร้างขึ้นในการพระราชกุศล ทรงพระราชอุทิศต่อสม
เด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีวัณน์ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๒๓ การ
ก่อสร้างสำเร็จเมื่อตั้งกระทรวงธรรมการแล้ว จึงได้ย้ายโรงเรียณ
นันทอุทยานซึ่งสอนภาษาอังกฤษมาตั้งที่โรงเรียณสุนันทาลัย เมื่อปี

17/07/2565

ธอ พ.ศ. ๒๔๒๘

๕ โรงเรียนแผนที่ โรงเรียนนครราชสีมาเมื่อบรมเมัย พ.ศ. ๒๔๕๕
การที่ตั้งสำหรับแต่ละหัตถ์พนักงานไว้บรรพการท่าแผนที่ เริ่มแรกมี
นักเรียน ๓๐ คนขึ้นไปตั้งหัตถ์บางปิ่น พอใช้โต๊ะทำแผนที่ได้ก็ย้ายลง
มาทำแผนที่กรุงเทพฯ เริ่มแต่ในพระบรมมหาราชวังออกไปจนถึง
บริเวณพระนคร ตั้งที่ทำการที่โรงเรียนอังกฤษเดิม ตรงริมประตู
พินาศชัยศรีด้านตะวันออก ครั้นถึงปีระก พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงพระ
กรุณาให้ตั้งเป็นกรมทำแผนที่ มีทำเนียบตำแหน่งคือ

พระวิภาคภูวดล (แมกคาร์) เจ้ากรม

หลวงสาเกตกิจประมอญ (ม.ร.ว. เดิม) ในกรมหมื่นมนตรี
รักษา) ปลัดกรม

หลวงคำนวณคัมภานต์ (ศรี เดียว) เป็นพระยาคำนวณ

ปลัดกรม

ขุนประมาณสดดมารค สมุหบัญชี (ม.ด. แปลก เดียว)

เป็นพระยาสาเกตกิจประมอญ)

นายบัญชา ภูมิสถาน (เสง คือพระยามหาอำมาตย์) นายเวร

นายบัญชา ภูมิสถิตย์ (เย็น ภายหลังเป็นพระโอรส) นายเวร

นายแดงการวิคตกิจ (ใจ ภายหลังเป็นขุนประมาณสดดมารค)

นายเวร

นายมานิตรัฐยา (เฮม ภายหลังเป็นหลวงรัศมิภคกิจ) นาย

เวร กรมแผนที่ขึ้นในกระทรวงธรรมการอยู่จนรัตนโกสินทร์ศก ๓๓๓

17/07/2565

มีระโรง พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงย้ายไปขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการ

โรงเรียนราษฎร คือ โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นตามอารามตั้งกล่าว
มาแต่รัชสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๒๘ มีโรงเรียนที่ได้จัดตั้งขึ้นแล้ว
รวม ๓๐ โรงเรียน

ในจังหวัดกรุงเทพฯ ฯ

- ๑ วัดกัลยาณมิตร
- ๒ วัดจักรวรรดิราชาวาส
- ๓ วัดเทพธิดา
- ๔ วัดเทพศิรินทราวาส
- ๕ วัดบพิตรพิมุข
- ๖ วัดประยุรวงศาวาส
- ๗ วัดพิชัยญาติการาม
- ๘ วัดมหรณพาราม
- ๙ วัดมหาพฤฒาราม
- ๑๐ วัดราชบพิธ
- ๑๑ วัดราชบูรณะ
- ๑๒ วัดราชณาภิการาม
- ๑๓ วัดตั้งเวฬุวศึกษาราม
- ๑๔ วัดสามจีนใต้
- ๑๕ วัดอมรินทราราม
- ๑๖ วัดอินทาราม
- ๑๗ วัดอรุณราชวราราม

17/07/2565

หัวเมือง

- ๑๘ วัดพระศรีรัตนราช กรุงเทพฯ
 ๑๙ วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ กรุงเทพฯ (มีมาแต่สร้างวัด)
 ๒๐ วัดรอกท่าเรือ กรุงเทพฯ
 ๒๑ วัดศาลาปูน กรุงเทพฯ
 ๒๒ วัดเดชาภิราม กรุงเทพฯ
 ๒๓ วัดชัยมงคล จังหวัดอ่างทอง
 ๒๔ วัดไชโย จังหวัดอ่างทอง
 ๒๕ วัดเดชาทอง จังหวัดลพบุรี
 ๒๖ วัดโสมถ์ จังหวัดอุทัยธานี
 ๒๗ วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
 ๒๘ วัดตั้งนาถปริวรรต จังหวัดราชบุรี
 ๒๙ วัดคงคาราม จังหวัดเพชรบุรี
 ๓๐ วัดกลาง จังหวัดสมุทรปราการ

การโรงเรียนตามพระอารามที่ได้จัดมาจนถึงปัจจุบัน พ.ศ. ๒๔๓๐ มี
 แจกอยู่ในรายงานกรมศึกษาธิการทุกเล่ม ฯ ถวาย มีตำแหน่งความ
 ๕
 คง

รายงานกรมศึกษาธิการ

ขอพิศ กรมศึกษาธิการ

ณวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๓๓ ค่ำ ปีมุจก นพศก ศักราช

๑๒๕๘ (พ.ศ. ๒๔๒๐) ข้าพระพุทธเจ้า ผู้มีชื่อในท้ายหนังสือ

ชื่อพระราชทานทำรายงานโรงเรียนทั้งปวง จำนวนเดือน ๒ เดือน
๓ เดือน ๔ ปีจออัฐศก เป็นรายงานฉบับที่ ๗ นำขึ้นทูลเกล้า ฯ
ถวายทรงทราบได้มางระของขุดพระบาท พระราชทานไม่พินเกล้า ฯ
ด้วยข้าพระพุทธเจ้า ได้เรียบเรียงรีไปตรางานโรงเรียนนำขึ้น
ทูลเกล้า ฯ ถวายตั้งแต่จำนวนมีระกาศปีศก มาจนปีจออัฐศก
เป็นรายงาน ๖ ครั้งแล้ว ฉบับที่ ๗ นี้ เป็นรายงานครั้งที่ ๕ ใน
จำนวนปีจออัฐศก จุดศักราช ๓๒๕๗ (พ.ศ. ๒๔๒๗)

การสอบได้หนังสือไทยในจำนวนปีจออัฐศก ซึ่งเป็นครั้งที่ ๓
นี้ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ตั้งข้าหลวงผู้สอบได้คือ
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสยมมคอมนพินธ์ ๓ ข้าพระพุทธเจ้า ๓
พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาสกี ๓ พระยาภาสกรวงศ์ ๓
พระยาศรีสุนทรโฆหาร ๓ ส่วนผู้ตรวจ คือ พระมกุฏคฤหาณิก ๓
พระตำรวจด้านพดฉนธ์ ๓ ขุนนิพนธ์พจน ฤกษ์ ๓ ขุนวรการโกศล ๓
ให้ประชุมสอบได้วิชาหนังสือไทยนักเรียน

ณวันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ ปีจออัฐศก ข้าพระพุทธเจ้าได้
เชิญข้าหลวงและผู้ตรวจมาประชุมณหอมีอเชื่อมพร้อมกัน สอบได้วิชา
หนังสือไทยนักเรียนเป็นวันต้น จนถึงวันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ
จึงดำเร็จ เป็นวันที่ได้สอบได้ ๗ วัน

จำนวนนักเรียนที่เข้าสอบได้วิชาหนังสือไทยในชั้นประโยคต้น นัก
เรียนโรงเรียนสวนกุหลาบ ๒๓ คน ได้ ๓๐ คน ตก ๓๓ คน นักเรียน
โรงเรียนธรรมาภิบาล ๕ คน ได้ ๓ คน ตก ๒ คน นักเรียนโรงเรียน

ตามพระอารามต่าง ๆ ๔๓ คน ได้ ๓๓ คน ตก ๑๐ คน วิชาชั้นประโยค
 ที่ ๒ นักเรียนโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเข้าสอบได้ ๓๐ คน ได้ ๓
 คน ตก ๒๗ คน นักเรียนที่เรียนวิชาชั้นประโยคกัน มาแต่โรงเรียนพระ
 อารามได้ได้ในจำนวนปีระกาดับคศก แล้วมาเรียนวิชาชั้นประโยค ๒
 ณโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เข้าได้ ๑๖ คน ได้ ๓ คน ตก ๕ คน
 รวมนักเรียนที่เข้าสอบได้วิชาชั้นประโยคกัน ๖๘ คน ได้ ๒๖ คน
 ตก ๔๒ คน วิชาชั้นประโยค ๒ เข้าได้ ๓๗ คน ได้ ๖ คน ตก ๓๑ คน
 นักเรียนเข้าสอบได้วิชาชั้นประโยคกัน จำนวนปีระกา ดับคศก ๔๕ คน
 บัณฑิตอัฐศก ๑๘ คน มากกว่าปีระกา ดับคศก ๕ คน นักเรียนได้
 ได้ตัดออกวิชาชั้นประโยคกัน จำนวนปีระกา ดับคศก ๒๓ คน บัณฑิต
 อัฐศก ๒๖ คน มากกว่าปีระกา ดับคศก ๓ คน นักเรียนเข้าสอบได้วิชา
 ชั้นประโยค ๒ จำนวนปีระกา ดับคศก ๕ คน บัณฑิต อัฐศก ๓๗ คน
 มากกว่าปีระกา ดับคศก ๓๒ คน นักเรียนได้ตัดออกวิชา จำนวนปี
 ระกา ดับคศก ๓ คน บัณฑิต อัฐศก ๖ คน มากกว่าปีระกา ๓ คน วิชา
 ได้แฉะชื่อนักเรียนโดยละเอียด มีแจ้งอยู่ในรายงานซึ่งข้าหลวงผู้สอบ
 ได้พร้อมกันได้เรียบเรียงขึ้นทุกเขตถ้าถวายเป็นศรอาจได้หนังสือนี้แล้ว
 นักเรียนซึ่งสอบได้หนังสือไทยได้ในชั้นประโยคกันแต่วันนั้นสมัคร
 จะเข้าเรียนวิชาชั้นประโยค ๒ ต่อไปอีกเป็นอันมาก ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้
 ให้เข้ามาเล่าเรียนอยู่ณโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ส่วนนักเรียน
 ได้ได้ชั้นประโยค ๒ นั้น ที่เป็นเด็กก็ให้เรียนวิชาชั้นสูงอยู่ในโรงเรียน
 อีก ที่สมควรจะรับราชการสนองพระเดชพระคุณได้ก็ได้ออกมารับราชการ

ในตำแหน่งต่าง ๆ คือ ไป

การตรวจโรงเรียนที่เคยพระราชทานรางวัล เป็นการประจำนับ
 เมื่อถึงกำหนดชั้นปี ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดเจ้าพนักงานออกตรวจโรงเรียนทั้งในกรุงเทพ ฯ และหัวเมืองเป็น ๔ กอง แต่ปีก่อนๆ มาผู้ไปตรวจได้ตรวจแต่ความรู้นักเรียนอย่างเดียว บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้ตั้งกำหนดข้อบังคับตั้งเป็นแบบ ให้พนักงานผู้ตรวจฯ โดยละเอียด ตลอดจนไปถึงความประพฤติ ความรักษาราชการของอาจารย์ และความปลอดภัยของผู้ปกครองบ้าง เพราะโรงเรียนในโตอาจารย์รักษาราชการโดยแบบอย่างธรรมเนียมได้เรียบร้อย หรือมีความอุทิศสละพักเพียรสอนนิชานักเรียนโดยเป็นการตั้งใจจริง ๆ ก็จะได้รับพระราชทานรางวัลเป็นความชอบส่วนหนึ่ง และวิธีไปดัดที่เจ้าพนักงานผู้ตรวจตรวจมานั้น แแต่ตั้งความดีและความดีเสมอเดี่ยแห่งความปลอดภัยของโรงเรียนอย่างใด ๆ จะให้ลงพิมพ์ไว้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้ที่รับราชการตำแหน่งนี้ต่อไปภายหลัง จะได้ตั้งใจสั่งของพระเดช พระคุณหาความชอบต่อไป

ในวิธีไปดัดที่พนักงานไปตรวจโรงเรียนมานั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า สมควรจะพระราชทานรางวัลเป็นความชอบแก่อาจารย์อยู่ ๓๐ คน ข้าพระพุทธเจ้าได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาครั้ง ๓ แล้ว โปรดพระราชทานรางวัลแก่อาจารย์ที่มีชื่อเหล่านั้นพร้อมด้วยในวันพระราชทานรางวัลนักเรียนที่ใดหนึ่งชื่อได้ และรางวัลประจำสำหรับนักเรียนพระตำหนักส่วนกุฎถวายแล้ว แต่รางวัลประจำ

17/07/2565

มีของนักเรียนโรงเรียนอื่นต่าง ๆ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดสิ่งของที่จะพระราชทานรางวัลไปแจกแก่นักเรียนตรวจได้ทุก ๆ โรงเรียน กำหนดของรางวัลเป็นชั้น ตามสมควรแก่ความรู้นักเรียน คือ รางวัลที่ ๑ เป็นสิ่งของราคาเพียง ๖ บาท ได้แก่นักเรียนผู้หมั่นเล่าเรียนเป็นที่ ๑ ในโรงเรียนนั้นคน ๑ รางวัลที่ ๒ เป็นสิ่งของราคาเพียง ๕ บาท ได้แก่นักเรียนที่มีความรู้ในชั้นสอบพิศาดการบังคับเป็นที่ ๑ ในโรงเรียนนั้นคน ๑ รางวัลที่ ๓ เป็นสิ่งของราคาเพียง ๒ บาท ได้แก่นักเรียนที่มีความรู้ในชั้นสอบใจพจนพิจารณ์ ดังโยคพิธานดีเป็นที่ ๑ ในโรงเรียนนั้นอย่างละคน ๑ รางวัลที่ ๔ เป็นสิ่งของราคาเพียง ๓ บาท ได้แก่นักเรียนมีความรู้ในชั้นสอบอักษรประโยศ ฉาหิณินิกร มุตบทบวรพลกิจดีเป็นที่ ๑ ในโรงเรียนนั้นอย่างละคน ๑ รางวัลที่ ๕ เป็นสิ่งของราคา ๒ สิ่ง ได้แก่นักเรียนเขียนด้ายมือเป็นที่ ๑ ในโรงเรียนนั้นคน ๑ รวมนักเรียนที่ได้พระราชทานรางวัลทั้งหมด ๒๘ คน ที่สอง ๒ คน ที่สาม ๑๐ คน ที่สี่ ๕๓ คน ที่ห้า ๒๔ คน รวมทั้งสิ้น ๑๑๓ คน

การโรงเรียนทั้งปวงในระหว่าง ๓ เดือนนี้ ก็เป็นการเจริญเรียบร้อยเสมอมาได้ โรงเรียนที่ได้ตั้งขึ้นทั้งเก่าใหม่ก็ไม่ได้เลิกถอนเปลี่ยนแปลงประการใด ในรายงานครั้งที่ ๖ จำนวนโรงเรียน ๓๕ ตำบล อาจารย์ ๘๓ คน นักเรียน ๒๓๓๐ คน มาในรายงานครั้งที่ ๗ นี้ จำนวนโรงเรียนในกรุงเทพฯ ๗ โรงเรียนใหญ่ ๕ ตำบล รวมนักเรียน ๓๑๖ คน โรงเรียนตามพระอารามในกรุงเทพฯ ๗ ๓๗ ตำบล รวมนักเรียน ๑๑๘๓ คน โรงเรียนดอมพระอารามหัวเมือง แขวงกรุงเก่า ๕ ตำบล รวมนัก

เรียน ๒๓๓ คน แขวงเมืองอ่างทอง ๒ ตำบล รวมนักเรียน ๕๘ คน
 แขวงเมืองสมุทรปราการตำบล ๓ นักเรียน ๕๕ คน แขวงเมืองดงพูน
 ตำบล ๓ นักเรียน ๓๓ คน แขวงเมืองนครชัยศรี ๒ ตำบลรวมนักเรียน
 ๖๓ คน แขวงเมืองราชบุรีตำบล ๓ นักเรียน ๓๒ คน แขวงเมือง
 เพ็ชรบุรีตำบล ๓ นักเรียน ๓๘ คน แขวงเมือง มโนรมย์ ตำบล ๓ นั
 เรียน ๓๐ คน ทำเรือพระพุทธบาท ตำบล ๓ นักเรียน ๒๐ คน รวม
 โรงเรียนในกรุงเทพ ฯ ๒๓ ตำบล อาจารย์ ๖๓ คน นักเรียน ๓๕๐๖ คน
 โรงเรียนตามพระอารามหัวเมือง ๓๓ ตำบล อาจารย์ ๒๐ คน นักเรียน
 ๕๘๘ คน รวมทั้งสิ้นโรงเรียน ๓๕ ตำบล อาจารย์ ๘๓ คน นักเรียน
 ๓๘๘๕ คน คิดเทียบกับรายงานครั้งที่ ๖ จำนวนโรงเรียนคงเท่ากัน ครัง
 ที่ ๗ อาจารย์ลดลงกว่าครั้งที่ ๖ สองคน นักเรียนลดลง ๓๓๖ คน

ในจำนวนนี้ขออุทิศ^๕ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า
 นักเรียนที่เล่าเรียนวิชาหนังสือไทย มีความรักอ้างขวางเจริญขึ้นกว่า
 เดังก่อนโดยมาก สัมควรที่จะตั้งจัดการสอนวิชาชั้นสูง^๕ ขยับเลื่อนชั้น
 ไปเป็นลำดับโดยสมควร และจะต้องจัดตั้งโรงเรียนสอนวิชาชั้นต้นแก่
 ราษฎรให้แพร่หลายออกไปอีก การที่จะจัดใหม่คงที่ถราบมังคมทูล
 พระกรุณา^๕ ข้าพระพุทธเจ้ากำลังคิดคงแบบแผน และหนังสือ
 เครื่องเล่าเรียนเพิ่มเติมขึ้นอีก คงจะเป็นการสำเร็จได้ในไม่^๕ ฤกษ์ นพศก^๕
 การโรงเรียนทั้งปวงแม้ต่อไปเมื่อได้จัดการเพิ่มเติม หรือเปลี่ยนแปลง
 แปรดงแก้ไขประการใดอีกแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจึงจะได้รับพระราชทาน
 เวียงเวียงรายงานนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายต่อครั้งหลัง

ควรมีควรแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า คำนวณราชานุภาพ

เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้มีการเปลี่ยนแปลง อันนับว่าเป็น
 การสำคัญในการศึกษาอย่าง ๓ คือ เปลี่ยนตำราเรียนหนังสือไทย
 เดิมสอนตามแบบเรียน ๖ เรื่อง ของพระยาศรีรัตนธโรหาร น้อย มา
 ใช้แบบเรียนเร็ว ซึ่งกรมศึกษาธิการตั้งขึ้นใหม่ เหตุที่เปลี่ยนตำรา
 เรียนนี้ เพราะตำรา ๖ เดิมเดิมสอนแต่กระบวนอักษรวิธ นักเรียนต้อง
 เรียนถึง ๓ ปีจึงจะจบทั้ง ๖ เดิม ครั้นเมื่อโรงเรียนหลวงสอนวิชาอื่น
 เพิ่มเต็มชั้นออก ต้องการเวลาให้นักเรียน เรียนวิชาอื่นได้ใน ๓ ปีนั้น
 ด้วย จึงคิดแบบเรียนเร็ว ๓ เดิมขึ้นใหม่ ให้นักเรียน เรียนรู้อักษร
 วิธได้ในปีเดียว หรือปีครึ่งเป็นอย่างช้า แบบเรียนเร็วจึงได้ใช้ในโรง
 เรียนแต่ต้นเป็นต้นมา เมื่อแก้ไขแบบเรียนแล้ว ก็ต้องแก้ไขหลักสูตร
 สำหรับไล่หนังสือ ถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าฯ ให้ตั้งพระราชบัญญัติการสอบวิชา เมื่อณวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์
 พ.ศ. ๓๐๘ ตรงกับปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๓ เนื้อความตามพระราชบัญญัตินั้น
 ข้อ ๓ แต่ปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๔ ค่อยไปให้มีการสอบวิชาปีละ ๒ ครั้ง
 ข้อ ๒ ความรู้หนังสือไทยให้จัด ๓ ประโยค ความรู้ภาษาอังกฤษ
 ซึ่งตั้งวิชาสอบขึ้นใหม่ให้สอบเป็น ๖ ชั้น
 ข้อ ๓ ถ้านักเรียนคนใดสอบหนังสือไทยได้ ตั้งแต่ประโยค ๒ ขึ้น
 ไป หรือสอบภาษาอังกฤษได้ตั้งแต่ชั้น ๔ ขึ้นไป โปรดให้เป็นอิสสระแก่
 ตัว พ้นจากหมอดูหมั่งตั้งกักรม ซึ่งจำเป็นต้องรับราชการตามกฎ

หมายเดิมทุกคน พระราชบัญญัติมีเนื้อความดังนี้

เปลี่ยนอธิบดีกรมธรรมการ

เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นราชทูตพิเศษเสด็จไปยังราชสำนักต่างประเทศในยุโรป คือประเทศรัสเซีย เป็นต้น แล้วให้ตรวจการศึกษานานาประเทศ ทั้งยุโรป อียิปต์ และ อินเดียด้วย กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบถวายบังคมลาไปเมื่อเดือน กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๓๓๐ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ทางนี้โปรดให้พระยาอุดมการบดเป็นผู้รั้งตำแหน่งอธิบดี ในชั้นมีราชการเกิดขึ้นทางหัวเมือง ทรงพระกรุณาโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการเป็นข้าหลวงใหญ่ออกไปประจำอยู่ตามหัวเมืองหลายมณฑล กิจที่จะตั้งบัญชาการหัวเมืองมีมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เจ้ากระทรวงไม่ทันทันตัดทางราชการ ซึ่งทรงพระราชดำริจัดแก้ไขใหม่ตั้งทรงบัญชาการหัวเมืองเอง ก็เกิดลำบากด้วยเสียเวลาที่จะทรงพระราชดำริราชการอย่างอื่น อันเป็นการดำค้ำข่มอยู่ทั่วทุกกระทรวง ด้วยเหตุนี้จึงทรงพระราชดำริ จะเบียดย่นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ครั้นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสด็จกลับจากยุโรปมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. ๓๓๐ (พ.ศ. ๒๔๓๕) นั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นเสนาบดีมหาดไทย ตั้งแต่วันที่ ๓ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๓๓๑ ตรงกับปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๕ ในคราวที่ประกาศตั้ง

กระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงเด่นาคดี และทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้ย้ายเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เด่นาคดีกระทรวงเกษตรราธิการ
มาเป็นเด่นาคดีกระทรวงธรรมการ

ฉบับเรื่องประวัติกระทรวงธรรมการ เมื่อก่อนเป็นกระทรวง
เด่นาคดีเพียงน.

